

DESPRE O PISANIE
CARE A EXISTAT LA MĂNĂSTIREA PÂNGĂRAȚI

Mihai GICOVEANU¹

Cuvinte cheie: *pisanie, mănăstirea Pângărați, Toma Cantacuzino, amintire, trapeză*
Keywords: *inscription, Pângărați monastery, Toma Cantacuzino, memory, dining hall*

Opera de refacere și prefacere a unor incinte mănăstirești în secolele XVIII-XIX, realizată adesea fără planuri clare și de către oameni care nu au înțeles decât sporadic semnificațiile complexe ale mărturiilor trecutului, a dus la distrugerea multor vestigii ale istoriei noastre. Dislocate de pe locurile care adăposteau rămășițele pământești ale celor de altădată, multe lespezi funerare au servit ca material de construcții, întregi, fasonate sau sparte. Altele au fost depozitate în condiții improprii sau au servit ca praguri la intrarea în biserici și anexe ale acestora, conducând la ștergerea inscripțiilor care le personalizau, sau chiar au fost aruncate, cu efecte devastatoare asupra lor. Este edificator în acest sens cazul unei pietre funerare de la Bisericiani, care, spre sfârșitul veacului al XIX-lea, era utilizată ca laviță pentru odihna condamnaților și ca suport pentru ascuțit topoarele²! O soartă asemănătoare au avut-o și unele pisanii³.

Cu prilejul vizitei efectuate în 1862 la Mănăstirea Pângărați, preotul Grigore Musceleanu⁴ a remarcat o pisanie care fusese amplasată în trecut pe peretele trapezării și scăpase de la distrugere, după unele reparații⁵. Slujitorul bisericii a copiat-o și a publicat-o în „Calendarul antic” pe anul 1863⁶. Textul ei era următorul: † Изволениемъ отца, поспѣшениемъ сына и съврѣшениемъ свѣтаго дѣха, изволилъ рабъ божій жупанъ Тонѣ Велиѣ столникъ и създа сина трепезарие за дѣшехъ... своего Маріѣ и за дѣшехъ Бонѣ Ганѣ своего Ѳфиміѣ, вечна памѣтъ въ лѣто

¹ Liceul Tehnologic „Ștefan cel Mare”, VORONA.

² Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra unor mănăstiri și schituri și biserici din țară*, în „Analele Academiei Române”, seria II, secțiunea Memorii și notițe, tom VIII, 1887, p. 236.

³ Pentru ilustrare, a se vedea volumele lui G. Baș referitoare la bisericile și mănăstirile din Moldova.

⁴ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și completată, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 325.

⁵ Gr. Tocilescu preciza despre soarta pisaniei, în urma unei vizite la Pângărați, în 1885-1886: „Aici n-am aflat odoare sau inscripțiuni. Părintele Stratonicos Costandin Ieromonah, un octogenar, unchiul P. S. Sale Episcopului Melchisedec, îmi spuse că singura piatră care a fost, la reparațiunea din 1874 s-a întrebuintat în zidarie” (Idem, *op. cit.*, p. 237).

⁶ Grigore Musceleanu, *Calendar pentru anul de la Cristos 1863*, București, 1862, p. 68.

7140, МЕСИЦЪ АВГОСТА 7 ДЕНЬ⁷. Tălmăcirea sa a fost realizată de o cunoștință a preotului și arăta astfel: „Cu binevoirea tatălui și cu îndemnarea Fiului și completarea Sfântului Spirit s-a permis servu lui Dumnezeu jupanu Tonia Veliu și a făcut această trapezărie pentru sufletele ... Maria și pentru sufletele Bonie Ganie al său Eftimie, eterna memorie, în anul 7140, luna august 7 zile”⁸.

La o primă lectură, transcrierea inscripției le relevă celor familiarizați cu paleografia slavo-română numeroase deficiențe de copiere, dovedite de dezacordurile gramaticale existente în textul reprodus. Ne îndoim de faptul că originalul conținea atât de multe greșeli, dacă ne raportăm doar la o altă pisanie, ce amintește ofranda în același loc a marelui vornic Dumitrașco Șoldan⁹. Apoi, pe aceeași cale a erorilor, a fost copiat stălcit numele unui boier ctitor la Pângărați, consemnat în forma **Tonia Veliu**, dar și o anume **Bonie Ganie**, despre care nu se înțelege în ce relație se afla cu ctitorul.

Lipsa originalului și deficiențele textului copiat ar putea fi motive pertinente pentru a considera cercetarea fostei pisanii o cauză pierdută. Totuși, am considerat că unele îndreptări sunt posibile. În astfel de situații, aparent fără rezolvare, pomelnicile vechi și alte înscrisuri ne pot oferi informații prețioase, cu condiția ca înnoirile la care au fost supuse să nu le fi alterat prea mult conținutul inițial. Recent, a fost publicat integral „Pomelnicul” din 1793 al Mănăstirii Pângărați, după exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei Române¹⁰. Documentul este o transcriere după un exemplar medieval. În conținutul manuscrisului se arată că, la 15 august se pomeneau „Miron, Măriica, Izmaragda, și fiii lor, Toma vel sluge(er), Eufimie, și fiii lor, Miron, Dimitrii, Grigorii, Andronic, Marie. Au făcut trapezarea”¹¹.

Acest act ctitoricesc este consemnat și într-o „Condică” întocmită în 1806, în care sunt menționate „trapezăle cu kuhne și cu alte odăi de piatră, zidite de pan Toma vel stolnic și săvârșite la let 7140 <1632> avgost”¹².

Realizând legătura între pisanie, „pomelnic” și „condică” aflăm că, misteriosul personaj **Tonia Veliu** nu este altul decât Toma Cantacuzino, vel sluger la acea dată, frate cu Iordache Cantacuzino, ambii mari boieri ai veacului al XVII-lea. Această părere este întărită și de „Pomelnicul” mănăstirii Bisericiani, în care, pe pagini diferite, scrise în ani

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Mihai Gicoveanu, *Marele vornic Dumitrașco Șoldan și o inscripție de la Mănăstirea Pângărați*, în *Acta Pangratia*, II, 2024, p. 99-106.

¹⁰ Petronel Zahariuc, *Pomelnicul Mănăstirii Pângărați*, în *SMIM*, XXXVIII, 2020, p. 101-144.

¹¹ *Ibidem*, p. 136.

¹² Costin Clit, *Egumenii și catagrafiile Mănăstirii Pângărați din secolul al XIX-lea*, în *Acta Pangratia*, II, 2024, p. 148.

diferiți, Toma Cantacuzino este consemnat fie cu demnitatea de postelnic, fie cu aceea de stolnic¹³.

Personajul feminin **Bonie Ganie**, amintit de preotul Musceleanu, a rezultat din deformarea termenului slavon **кнѣгинѣ**, adică cneaghină, soție de boier, și se referă la Eftimia, prima soție a lui Toma Cantacuzino¹⁴.

Eftimia era fiică a lui Miron clucer, ce provenea din neamul mitropolitului Anastasie Crimca¹⁵, și a Măricăi, fată a lui Toader Bașotă de la Bodești¹⁶. S-a căsătorit cu Toma Cantacuzino după data de 8 aprilie 1617¹⁷. Acest mariaj le-a priit ambilor soți. Toma a reușit să se împământenească în Moldova și să se integreze boierimii moldovene, iar Eftimia a căpătat un sprijin important în administrarea averii rămase de la tatăl său, mort de ceva vreme¹⁸. Un document din 1642, menționează în acest sens: „Când s-au căsătorit stolnicul Toma și au luat pre giupâneasa dumisale cea dintâi, pre Eftimie, atunce au fost acea casă la câtăva scădere agiunsă, iar dumnealui stolnicul Toma, dacă s-au apucat de acea casă, nevoit-au cu osteneala sa și au grijit, de au făcut case și pivnițe de piatră, și mori și hăleșteu, și alte tocmiale multe au făcutu câte trebuiescu la casa boierească, după cum e obiceiul țării noastre a Moldovei”¹⁹.

În cele două decenii în care au conviețuit, li s-au născut mai mulți copii: Miron, Dumitrașcu, Andronic, Grigore și Maria, care sunt menționați în „Pomelnicele” Pângăraților și Bisericanilor²⁰. Căsnicia lui Toma Cantacuzino și a Eftimiei a fost presărată cu multe evenimente tragice, menționate atunci când moștenitori din familiile lor pretindeau părți din avere. „Și au avut cu giupâneasa, cu Eftimia, cinci cinci cuconi și au vis /trăit împreună douăzeci de ani. Alta, iarși, după săvârșenia giupânesei Eftimiei,

¹³ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericanii*, în *Rsl*, XIV, 1967, p. 444-445; Mihai Mîrza, Mihai-Bogdan Atanasiu, *Pomelnicul Bisericanilor scris la Mănăstirea Putna*, în *AP*, V, 2009, p. 174.

¹⁴ Despre cariera lui Toma Cantacuzino, a se vedea la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 361-362; Mihai-Bogdan Atanasiu, *Marele vornic Toma Cantacuzino și mormintele Cantacuzinești de la Golia*, în *Monumentul*, XII/1, 2011, p. 121-131; Sergiu Bacalov, *Aspecte din viața și activitatea marelui vornic Toma Cantacuzino (secolul al XVII-lea)*, în *In Honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, vol. coord. de Nicolae Enciu, Cluj-Napoca, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 49-58.

¹⁵ Mihai Gicoveanu, *Răzeșii din Vârtop. Evoluția proprietății într-un sat nemțean*, în *Acta Pangratia*, I, 2023, p. 66-68.

¹⁶ Ștefan S. Gorovei, *Epigrafie, genealogie, istorie. Noi contribuții*, în *SMIM*, XXXI, 2013, p. 151-153.

¹⁷ DIR, A, XVII/4, 1956, p. 136-137, nr. 176. La această dată i se confirma un sat, ce îi aparținuse tatălui său.

¹⁸ După 30 iulie 1604 (*Ibidem*, A, XVII/1, 1601-1605, București, Editura Academiei Române, 1952, p. 174-175, nr. 249).

¹⁹ DRH, A, Moldova, XXVI, p. 512-513, nr. 634.

²⁰ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 136; Elena Lința, *op. cit.*, p. 444-445; Mihai Mîrza, Mihai-Bogdan Atanasiu, *op. cit.*, p. 174.

făcut-au multă cheltuială cu pământile, Așjidere și pre soacra dumisale, pre giupâneasa Mărica, iarși au ținut-o la casa dumisale, și au grijit-o cu cinste la bătrânețile ei, până ce s-au săvârșit. Și după săvârșenia ei au făcut multă cheltuială cu pământile. Și după moartea bătrânei au murit și cuconii și iarși au făcut cheltuială multă și la pământile cuconilor”, se arată într-un zăpis²¹. La moartea sa, petrecută înainte de 11 martie 1640²², Eftimia a fost îngropată la Mănăstirea Bisericani, unde erau ctitori și Bașoteștii și Cantacuzinii²³. Soțul ei s-a recăsătorit și a mai trăit încă trei decenii.

Experiențele de viață nefaste, cumulate cu o fire evlavioasă și cu resurse materiale consistente, l-au determinat pe Toma Cantacuzino să devină un ctitor important. Zidirile sale pot fi identificate la Budești, Bisericani, Pângărați, Golia etc. Inscripția care face obiectul prezentării noastre ne spune că trapezăria a fost dedicată memoriei Mariei și Eftimiei, fiică, respectiv, soție a lui Toma Cantacuzino. Formulările „pentru sufletele,” și „pentru pomenirea” ne duc cu gândul la un deces recent al al celor două, cel mai probabil la nașterea Mariei, având în vedere că este precizat doar unul dintre copii, probabil ultimul în ordinea venirii pe lume. Dacă în legătură cu moartea timpurie a Eftimiei nu există îndoieli, posibilitatea ca aceasta să fi trecut la cele veșnice înainte de data de 7 august 1632, când a fost terminată anexa de la Pângărați, ridică unele discuții.

Astfel, la 10 septembrie 1632, domnia le întărea soților Toma și Eftimia Cantacuzino o parte din moșia Drislive, din ținutul Dorohoi²⁴. Consemnarea împreună a celor doi însemna că ei trăiau la data când beneficiau de recunoașterea prin act a proprietății lor, situație care vine în contradicție cu data din textului pisaniei. Apoi, în documentul din 1642, invocat mai sus, Eftimia este amintită ca stolniceasă²⁵. Ori, Toma Cantacuzino a îndeplinit demnitatea de mare stolnic din 1637-1638²⁶.

S-a sugerat ca, anul 1632, înscris drept moment la care s-a edificat construcția de la Pângărați de către Toma Cantacuzino, ar trebui să fie corectat cu 1642, moment în care, boierul îndeplinea demnitatea de mare stolnic²⁷. Însă, în „Pomelnicul” mănăstirii ctitorită de Alexandru Lăpușeanu donatorul este amintit cu demnitatea de sulger, ce corespunde datei înscrisă în „Condică”²⁸. Este posibil ca pisania de la trapezărie să fi fost realizată la distanță de mai mulți ani de momentul edificării anexei mănăstirești, când Toma Cantacuzino îndeplinea demnitatea de mare stolnic, și evoca un eveniment din trecut în

²¹ DRH, A, XXVI, p. 512-513, nr. 634.

²² *Ibidem*, A, XXV, p. 301-302, nr. 311. A se vedea și documentele nr. 312-314 și nr. 317-320. La această dată, rudele paterne ale Eftimiei îi vindeau lui Toma Cantacuzino proprietățile din zestrea soției sale, semn că aceasta murise și nici copiii săi nu mai erau în viață.

²³ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 180.

²⁴ DRH, A, XXI, p. 261, nr. 204.

²⁵ *Ibidem*, XXVI, p. 512-513, nr. 634.

²⁶ *Ibidem*, XXIV, p. 206-207, nr. 224.

²⁷ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 136.

²⁸ *Ibidem*; Costin Clit, *op. cit.*, p. 148.

care era implicat un personaj din present. Undeva este o greșeală sau chiar mai multe, dacă judecăm ad-literam mărturiile trecutului.

Așa stând lucrurile, cu excepția anului din dată, pisania trapezării de la Mănăstirea Pângărați amintește de un act de creație și înscrie date care completează biografia boierului Toma Cantacuzino. Refăcută, această inscripție ar trebui să arate astfel:

† Изволением о(т)ца и съ поспѣшением с(и)на и съврѣшением с(вѣ)т(аг)о д(ѡ)ха, изволи рабѡ воженѡ панѡ Тома вел столникѡ и създа сина трепезаре за дѡша дочки своего Маритѡ и за дѡша кнѣгинѣ своен Ефтимии вѣчнаи памет въ лѣто ... мѣсиць августа 3 денѡ, сu următoarea traducere: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh. A binevoit robul lui Dumnezeu pan Toma mare stolnic și a făcut această trapezărie pentru sufletul fiicei sale Maria și pentru sufletul soției sale Eftimia, veșnică pomenire, în anul..., luna august 7 zile”.

Text Grigore Musceleanu

† Изволениемъ отца, поспѣшениемъ сына и съврѣшениемъ свѣтаго дѡха, изволискъ рабѡ воженѡ жѡпанѡ Тонѣ Велиѡ столникѡ и създа сина трепезарие за дѡшехъ... своего Маритѣ и за дѡшехъ Бонѣ Ганѣ своего Ефтимитѣ, вечна памѣгъ въ лѣто 7140, мѣсиць августа 7 денѡ ”. „Cu binevoirea tatălui și cu îndemnarea Fiului și completarea Sfântului Spirit s-a permis servu lui Dumnezeu jupanu Tonia Veliu și a făcut această trapezărie pentru sufletele.... Maria și pentru sufletele Bonie Ganie al său, Eftimie, eterna memorie, în anul 7140, luna august 7 zile”.

Text refăcut

† Изволением о(т)ца и съ поспѣшением с(и)на и съврѣшением с(вѣ)т(аг)о д(ѡ)ха, изволи рабѡ воженѡ панѡ Тома вел столникѡ и създа сина трепезаре за дѡша дочки своего Маритѣ и за дѡша кнѣгинѣ своен Ефтимии, вѣчнаи памет, въ лѣто ... мѣсиць августа 3 денѡ. „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh. A binevoit robul lui Dumnezeu pan Toma mare stolnic și a făcut această trapezărie pentru sufletul fiicei sale, Maria, și pentru sufletul soției sale, Eftimia, veșnică pomenire, în anul..., luna august 7 zile”.

ABOUT AN INSCRIPTION THAT ONCE EXISTED
AT THE PÂNGĂRAȚI MONASTERY

(Abstract)

Towards the middle of the 17th century, the great stolnic Toma Cantacuzino built a dining hall at the Pângărați Monastery, in the Neamț region, in memory of his daughter Maria and his first wife, Eftimia. The inscription commemorating this work existed until 1874, when it was enclosed in the wall. Priest Grigore Musceleanu copied its text, but with errors. The author of the study has almost completely reconstructed the content of the inscription, with the exception of the year in which it was created.